

МАРЫЯ КАРНЕЕВА-ПЕТРУЛАН

Артыкул прысвечаны вывучэнню навуковай спадчыны вядомага спецыяліста ва ўсходнеславянскай філалогіі Марыі Карнеевай-Петрулан, прафесійная дзейнасць якой звязана з Беларускай дзяржаўным універсітэтам. Матэрыялам для напісання артыкула сталі архіўныя і літаратурныя крыніцы, многія звесткі публікуюцца ўпершыню.

Ключавыя словы: *мовазнаўства, мова, гісторыя лінгвістыкі, фанетыка, гістарычная граматыка, палеаграфія, летаніс.*

The article is devoted to the scientific heritage of a well-known specialist in the East Slavic philology Maria Korneeva-PetruLAN whose professional activity is connected with the Belarusian State University. The material to the article was taken from archival and literary sources; many details are published for the first time.

Марыя Іванаўна Карнеева-Петрулан нарадзілася ў студзені 1892 г. у вёсцы Чубараўка Мічурынскага раёна Тамбоўскай вобласці (Расія) у сялянскай сям'і. Сістэматычнай сярэдняй адукацыі не набыла. У 1911 г. экстрэнам здала экзамены на атэстат сталасці і паступіла на славяна-рускае аддзяленне філалагічнага факультэта Харкаўскіх вышэйшых жаночых курсаў. Праз 5 гадоў атрымала дыплом гісторыка рускай мовы і апублікавала ў “Русском филологическом вестнике” першае сур’ёзнае даследаванне, прысвечанае вывучэнню мовы “Службовай мінеі” 1095 г.

Пасля заканчэння ў 1917 г. аднагадовых Харкаўскіх вышэйшых педагагічных курсаў (па аддзяленні рускай мовы і літаратуры) здольная маладая даследчыца была пакінута пры кафедрэ рускай мовы для падрыхтоўкі да прафесарскага звання.

Нягледзячы на голад і разруху ў краіне, М. Карнеева-Петрулан аддана займалася навукай. Цэлы год яна правяла ў Маскве, дзе штодня працавала ў архівах і сховішчах рукапісаў сталінскіх бібліятэк, збіраючы матэрыял для будучай дысертацыі. На жаль, пасля заканчэння гэтай працяглай камандзіроўкі ў сувязі са складанымі матэрыяльнымі ўмовамі даследчыца вярнулася на нейкі час перапыніць навуковы працу. Грамадзянскую вайну перажыла на Украіне, дзе “займалася ручной працай і навучаннем дзяцей” [2, арк. 6], а ў 1922 г. была залічана аспірантам па кафедры рускай мовы ў Харкаўскі інстытут народнай адукацыі. Адначасова з навучаннем працавала захавальнікам Харкаўскага музея ўкраінскага мастацтва.

У 1925 г. выпускніцу аспірантуры М. Карнеева-Петрулан запрасілі заняць пасаду дацэнта кафедры рускай мовы Варонежскага дзяржаўнага ўніверсітэта. У гэты час на літаратурна-лінгвістычным аддзяленні педагагічнага факультэта ВДУ выкладалі такія вядомыя філолагі, як Р. Чуіч (знаўца сербскай славістыкі), І. Плотні-

каў (даследчык старажытнарускай літаратуры), Ю. Данілін (спецыяліст па заходніх літаратурах), Л. Цімафееў (у будучым вядомы літаратурназнаўца) і інш.

Аднак з другой паловы 1920-х гг. ва ўстаноўе (як і ў цэлым у галіне) пачалася барацьба за ідэйную і палітычную чысціню педагагічных кадраў. Яе вынікам сталі ганенні на ўніверсітэцкую інтэлігенцыю, асабліва прафесуру старой дарэвалюцыйнай загартоўкі, якая заўсёды вылучалася незалежнымі поглядамі на грамадска-палітычнае жыццё краіны. Кіраўніцтвам Варонежскага ўніверсітэта ўкаранялася правядзенне зневажальных справаздач таго ці іншага выкладчыка або цэлай кафедры перад пралетарскім студэнцтвам і грамадскімі структурамі. Гэтыя “чысткі” лічыліся неабходнай мерай, важным сродкам барацьбы за марксізм у навуцы і выкладанні [10]. У такіх умовах плённа займацца навукай і выкладаць было складана, таму Марыя Іванаўна, якая, акрамя выкладання, кіравала яшчэ і студэнцкім гуртком выразнага чытання “Живое слова”, у 1931 г. прыняла рашэнне звольніцца з Варонежскага ўніверсітэта і пераехаць у Маскву.

Працягваецца публікацыя цыкла матэрыялаў “Асоба ў беларускай лінгвістыцы” Дзмітрыя Дзятко. У 2014 г. былі змешчаны артыкулы пра Леаніда Леўчанку (№ 10) і Лявона Більдзюкевіча (№ 12), у 2015 г. – пра Мікалая Азбукіна (№ 3), Аляксандра Круталевіча (№ 5), Сцяпана Бархударова (№ 8).

З дазволу Народнага камісарыята асветы ў Маскве некалькі месяцаў М. Карнеева-Петрулан займалася выключна навукова-даследчай працай, пасля чаго была накіравана загадчыкам кафедры рускай мовы і літаратуры ў Арэхава-Зуеўскі педагагічны інстытут. Пасля таго як у 1936 – 1937 гг. інстытут быў зачынены, Марыя Іванаўна перайшла на пасаду загадчыка кафедры рускай мовы і літаратуры Іванаўскага педагагічнага інстытута.

У той час імя здольнай і глыбокай даследчыцы Карнеевай-Петрулан ужо добра ведалі ў філалагічных колах краіны. У яе актыве былі апублікаваныя ў расійскіх і замежных выданнях працы па метадалогіі фанетычных даследаванняў (1925), па гісторыі славянскіх старадрукаў (1925), па мове маскоўскіх уладык XIV ст. (1937) і “Лествицы 1479 г.” (1931), па прычынах фанетычных змяненняў у мове (1936) і інш. Добрая тэарэтычная падрыхтоўка і валоданне дзясяткам моў (французскай, нямецкай, англійскай, беларускай, украінскай, польскай, чэшскай, сербскай, балгарскай, ідыш) рабіла М. Карнееву-Петрулан запатрабаваным спецыялістам [2, арк. 2].

Па запрашэнні Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кіраўніцтва якога хацела павысіць статус установы за кошт прыцягнення вядомых спецыялістаў з-за межаў БССР, найперш Масквы і Ленінграда, Марыя Іванаўна з 1938 г. пачала працаваць на кафедры рускай мовы і літаратуры дацэнтам, а пазней прафесарам. Адначасова яна праводзіла навуковую працу ў арганізацыйным пры Акадэміі навук СССР навукова-даследчым Інстытуце рускай мовы.

У снежні 1939 г. ВАК Усесаюзнага камітэта па справах вышэйшай школы зацвердзіў М. Карнееву-Петрулан у вучомай ступені кандыдата філалагічных навук і вучоным званні дацэнта па кафедры рускай мовы.

З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны Марыя Іванаўна эвакуіравалася ў Маскву, дзе не пераставала займацца навукай.

У сярэдзіне мая 1943 г. Савет народных камісараў СССР прыняў пастанову аб аднаўленні на станцыі Сходня Хімкінскага раёна працы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў складзе філалагічнага, гістарычнага, біялагічнага, геаграфічнага, фізіка-матэматычнага, хімічнага факультэтаў і дзевяці агульнаадукацыйных кафедраў [8, арк. 15]. Марыя Іванаўна з першых дзён і да канца вайны брала самы актыўны ўдзел у арганізацыі заняткаў ва ўніверсітэце і працавала на кафедры рускай мовы.

Пасля вызвалення тэрыторыі Беларусі і аднаўлення заняткаў у Мінску М. Карнеева-Петрулан працавала загадчыкам кафедры рускай мовы і агульнага мовазнаўства, а пазней – да-

цэнтам гэтай жа кафедры. У кастрычніку 1945 г. рэктар БДУ Парфён Савіцкі пісаў, што “Карнеева-Петрулан М. І. праявіла сябе як добры, высокакваліфікаваны педагог вышэйшай школы і глыбокі знаўца гісторыі рускай мовы і яе палеаграфіі. Навуковыя працы яе вылучаюцца стараннасцю даследавання і высокай эрудыцыяй” [2, арк. 8]. Акрамя таго, Марыя Іванаўна была смелым чалавекам, не пераносіла цемрашальства і неадукаванасці. Пісьменніца Лідзія Арабей успамінала, як М. Карнееву-Петрулан выклікалі ў ЦК і пачалі папракаць, чаму яна ў сваіх лекцыях не цытуе класікаў марксізму. “Дазвольце, – узяла голас маленькая, худзенькая Марыя Іванаўна, – але я не вінаватая, што класікі марксізму нічога не пісалі пра літару *ер*” [1].

Дыяпазон навуковых інтарэсаў М. Карнеевай-Петрулан быў дастаткова шырокі. Шмат часу і сіл яна аддала вывучэнню асаблівасцей мовы і стылю А. Пушкіна, даследавала гісторыю славянскіх старадрукаў, займалася выяўленнем прычын фанетычных змяненняў у мове, апісвала спосабы выражэння катэгорыі адушаўлёнасці-неадушаўлёнасці ў мове і інш. З прац, прысвечаных беларускай мове, асаблівую ўвагу звяртаюць на сябе некалькі яе публікацый.

У артыкуле “К социальным диалектам Белорусии XVI в.,” напісаным на матэрыяле малавядомага пісьмовага помніка старабеларускай мовы – службовай мінеі, якая захоўвалася ў Харкаўскім музеі ўкраінскага мастацтва, – падрабязна разглядаюцца некаторыя палеаграфічныя рысы помніка, характарызуецца графіка і правапіс, асаблівую ўвагу аўтар аддала адлюстраванню акання ў помніку, паколькі “факты даследаванага помніка таму і маюць значэнне, што паказваюць дадзеную з’яву на адной з ранніх стадый развіцця” [6, с. 186]. У даследаванні “Мова Баркулабаўскага летапісу” М. Карнеева-Петрулан адзначала, што “сярод беларускіх летапісаў, якія дайшлі да нас, Баркулабаўскі па сваёй мове стаіць асобна. Мова іншых летапісаў з’яўляецца своеасаблівым сплавам старой кніжнай мовы з элементамі жывой мовы беларускай. Мова ж Баркулабаўскага летапісу – гэта ў большай сваёй частцы жывая, гутарковая беларуская мова” [4, с. 94]. У працы на канкрэтных прыкладах раскрыты асаблівасці мовы арыгінальных і перапісаных частак летапісу, вывучаны стылістычныя аспекты выкарыстання спрадвечнабеларускай і запазычанай лексікі ў тэксце [4].

Сур’ёзная тэарэтычная публікацыя – артыкул М. Карнеевай-Петрулан “Адлюстраванне закона Фартунатава дэ Сасюра ў гаворках рускай і беларускай моў”. Аўтар пераканаўча даказвае, што ўжо ў пачатку XIII ст. у заходняй частцы тэрыторыі, заселенай усходнімі славянамі, вельмі

выразна адрозніваліся два тыпы гука [o], а таксама аформіліся розныя інтанацыйныя асаблівасці, звязаныя з гэтымі гукамі [3].

Важны вывад утрымліваецца ў грунтоўнай публікацыі М. Карневай-Петрулан, напісанай на аснове аналізу смаленскай граматы 1229 г. і прысвечанай гісторыі некаторых фанетычных асаблівасцей беларускай мовы: “Па пытанні цвёрдага [p] і дзекання-цекання найбольш пашыранай з’яўляецца гіпотэза А. Шахматава пра запазычванне гэтых рыс кансанантызму з мовы польскіх плямён. Дадзеныя помніка сведчаць, што гэтыя рысы беларускай кансанантычнай сістэмы развіліся ў беларускай мове самастойна. Пачатак іх развіцця адносіцца да пачатку XIII ст., г. зн. да таго самага часу, калі і ў мовах заходнеславянскай сям’і ўзніклі падобныя ж фанетычныя з’явы” [5, с. 131].

Відаць, адно з асноўных месцаў у навуковай спадчыне М. Карневай-Петрулан займае грунтоўная калектыўная праца “Нарысы па гісторыі беларускай мовы”, якая выйшла ў 1957 г., але і да нашага часу застаецца найлепшым даследаваннем па гістарычнай граматыцы беларускай мовы. У гэтай кнізе аўтарскім калектывам (А. Бірала, М. Булахаў, М. Жыдовіч, А. Жураўскі, М. Карнеева-Петрулан, В. Крыўчык, Б. Лапаў, Ю. Мацкевіч) зроблена спроба разгледзець развіццё беларускай мовы ў адпаведнасці з трыма асноўнымі перыядамі гісторыі беларускага народа: агульнарускі перыяд, перыяд беларускай народнасці і перыяд беларускай нацыі. Марыя Іванаўна – аўтар параграфу, прысвечаных асобным аспектам гістарычнай фанетыкі і марфалогіі. У іх на высокім навуковым узроўні з улікам найлепшых традыцый сучаснага мовазнаўства прааналізавана асаблівасці інтанацыі ў мове ўсходніх славян (паняцці інтанацыі і націску, інтанацыя доўгіх складоў, інтанацыя кароткіх складоў, інтанацыя складоў з рэдукаванымі галоснымі і складоў з галоснымі няверняга пад’ёму), вывучана развіццё інтанацыі ў перыяд утварэння мовы беларускай народнасці і ў перыяд утварэння беларускай нацыянальнай мовы. У кнізе М. Карнеева-Петрулан ахарактарызавала паняцце акання, звярнулася да пытання пра час і прычыны ўзнікнення акання ў мове ўсходніх славян, прасачыла развіццё акання ў перыяд утварэння мовы беларускай народнасці (XIV – XVII ст.) і станаўленне сістэмы акання ў беларускай нацыянальнай мове [7, с. 34 – 45, 65 – 77].

Раздзел “Дзеяслоў”, адзін з найбольш аб’ёмных у кнізе, прысвечаны апісанню сістэмы катэгорый і формаў ці не самага складанага і шматаблічнага з усіх лексіка-граматычных класаў слоў. М. Карнеева-Петрулан упершыню ў бела-

рускай лінгвістыцы так падрабязна даследавала дзеяслоўныя формы ў мове ўсходніх славян у пачатковы перыяд іх гістарычнага існавання, пазнаёміла чытачоў з развіццём граматычных формаў дзеяслова ў агульнаўсходнеславянскай, старабеларускай і новай беларускай мовах, асобны падраздзел прысвяціла ролі іменных формаў дзеяслова ў гісторыі беларускай мовы [7, с. 200 – 253].

У пачатку мая 1949 г. Марыя Іванаўна звольнілася з Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Пазней пераехала на Украіну, дзе жыла ў Кіеве і займалася выкладаннем аж да самага выхodu на заслужаную пенсію ў 1962 г. На жаль, у юбілейным выданні да 80-годдзя БДУ “Прафесары і дактары навук Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта” [9] не знайшліся месца для рускай даследчыцы прафесара Марыі Іванаўны Карнеевай-Петрулан, якая некалькі гадоў жыцця аддала сістэме беларускай вышэйшай адукацыі і шмат зрабіла для нацыянальнай лінгвістыкі.

Спіс літаратуры

1. Арабей, Л. Пошукі ісьціны : абразкі / Л. Арабей [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://dziejaslou.by/old/www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/arab1702ec.html?OpenDocument>. – Дата доступу : 05.08.2014.
2. **Архіў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.** – Фонд 205. – Воп. 10. – Адз. зах. 8.
3. **Карнеева-Петрулан, М. І.** Адлюстраванне закона Фартунатава дэ Сасюра ў гаворках рускай і беларускай моў / М. І. Карнеева-Петрулан // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1958. – Вып. 5. – С. 145 – 160.
4. **Карнеева-Петрулан, М. І.** Мова Баркулабаўскага летапісу / М. І. Карнеева-Петрулан // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1957. – Вып. 3. – С. 94 – 111.
5. **Карнеева-Петрулан, М. І.** К истории отдельных фонетических особенностей белорусского языка / М. И. Карнеева-Петрулан // Даследаванні па беларускай і рускай мовах. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1958. – С. 111 – 131.
6. **Карнеева-Петрулан, М.** К социальным диалектам Белоруссии XVI в. / М. Карнеева-Петрулан // Ученые записки [БГУ]. Серия филологическая. Вып. 7. – Минск : БГУ, 1940.
7. **Нарысы па гісторыі беларускай мовы** / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа; рэдкал. : П. Ф. Глебка [і інш.]. – Мінск : Дзярж. вуч.-пед. выд-ва МА БССР, 1957. – 450 с.
8. **Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь.** – Фонд 205. – Воп. 5. – Адз. зах. 43. – Арк. 15.
9. **Прафесары і дактары навук Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта** / склад. А. А. Яноўскі. – Мінск : БДУ, 2001. – 339 с.
10. **Становление филологического образования в Воронежском государственном университете (1918 – 1931 гг.)** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.onoma.newmail.ru/phil.htm>. – Дата доступа : 05.08.2014.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.